

Robin FOX

RDEČA SVETILKA INCESTA

Studia Humanitatis, Ljubljana 1988

Foxa se je mogoče lotiti na več načinov. Tako bi bilo npr. mogoče slediti njegovi elegantni izpeljavi problematike incesta, ki vključuje vrsto podrobnosti in antropoloških primerov. Brez problemov bi bilo mogoče napolniti tudi teh nekaj strani, predpisanih za recenzije, z nekaj izvrstnimi citati, ki jih v Rdeči svetilki incesta kar mrgoli. Po tej poti bi bilo potencialnemu bralcu gotovo pripravljeno večje veselje, vzbujenih pa bi bilo tudi več skomin po branju teksta, kot bomo to storili z našim zapisom. Smo se pa za drugačno pot odločili predvsem zato, da bi opozorili, da je knjiga Rdeča svetilka incesta vredna branja ne zgolj zaradi elegantne izpeljave in tekočega pisanja (mimogrede: to je eno redkih antropoloških del, ki se bere skorajda na mah, na način, ki je običajen prej za branje dobrih kriminalnih romanov, kakor pa za branje znanstvenih tekstov), temveč zaradi načina zastavitve in razrešitve problema, ki si ga zastavlja. Sicer bi bilo prenačljeno reči, da gre za docela originalen pristop; je pa gotovo res, da je le malokdo pred Foxom vložil toliko navora v dokazovanje teze, ki direktno nasprotuje jedru Levi-Straussovega pojmovanja incesta, kot je to storil prav Fox.

Zatorej bomo začeli tu: pri možni problematičnosti Foxove zastavitve, ki je ob izidu originala leta 1980 dvignila kar nakaj prahu. Zakaj gre?

Jedro problematičnosti Foxove zastavitve gre seveda iskati v Foxovi navezavi incesta na evolucijo. Konec koncev je stavek, ki ga Fox zapiše že v Predgovoru, več kot zavezujoč; je moto njegove analize incesta; "navsezadnje obstaja en sam življenjski proces - naravna izbira" (str. 10). Kar pa za incest pomeni vsaj naslednje: prvič, problem incesta je treba analizirati v luči naravne izbire (selekcije), in drugič, njegova temeljna načela, še posebej načelo uravnovešanja, je treba navezovati na zakonitostni proces evolucije, je pa treba nakazano navezavo še nekoliko bolj precizirati; problem je namreč v nekem posebnem smislu vsaj "dvodelen", saj gre po eni strani za problem izvora incestnega tabuja, po drugi strani pa še za problem "statusa", ki ga Fox incestnemu tabuju podeli.

In če se za trenutek pomudimo pri prvem od obeh problemov, pri problemu izvora incestnega tabuja, bi bilo morda koristno na začetku navesti Foxov zaključni sklep: "Pokazal sem, da je v naši razvojni zgodovini imela (Rdeča svetilka incesta - op. V. G. V.) opraviti z vprašanji, neločljivimi od položaja prvotne horde, ki so nas skupaj z lovstvom napravila za ljudi. Tako: razvijajoč zmožnost inhibicije spolnih in

napadalnih odgovorov, povezanih s starejšimi samci in sorodnicami pod njihovim nadzorstvom, so sprožila izbiro v prid boljšim možganom in vsemu, kar je sledilo. Potreba po zavezništvu je s podporo ravnovesne zmožnosti zahtevala in omogočila začetke menjave nevest, od tod pa eksogamijo in pristnost človeške sestave sorodstva in poroke" (str. 245). Iz navedenega sklepa je razvidna tako "kavzalna matrica", v katero Fox vmeša incest in druge ključne dejavnike procesa učlovečenja (zavezništvu, lovstvo, eksogamijo itd.), viden je tudi "obrat" običajne zastavitve odnosa incest - eksogamija (večina, kot omenja tudi Fox, incest izvaja iz eksogamije, Fox pa s tem v zvezi pristavi: "Ne mogli bi imeti eksogamije, te posebne človeške oblike ploditvenega sestava - ko bi ne bili dobili sredstva - možganov - za brzdanje incestuoznih procesov" - str. 25). Vendar je morda zamegljen Foxov ključni argument: nastanek prepovedi incesta je treba vezati na zaostreno protislovje, ki ga v primatskem ploditvenem sestavu človeškega prednika izzove lov. Lov namreč do kraja zaostri možnost razpada tega ploditvenega sestava, kar pa bi seveda pomenilo, gledano na stvar skozi očala evolucije, grožnjo obstoju vrste. V tej situaciji nastopijo pravila incestnega tabuja kot prilagoditev, ki omogoči ponovno vzpostavitev funkcij ploditvenega sestava in ki prepreči, kot pravi Fox, da bi pravila uravnovešanja (kot ključni kriterij naravne selekcije) "počila po šivih": "Zaradi narave tistega skoka naprej (gre za lov op. V. G. V.) pa so se funkcije ravnovesja napele do skrajnih meja... Še zmeraj si je bilo treba utirati pot z obrobja k središču ploditvenega sestava; samice so še vedno potrebovale najboljše gene; samci so še zmeraj morali upoštevati drug drugega in tako sodelovati kakor tekrovati za prednost. Pravila igre pa so se korenito spremenila in igralci so morali segati daleč onkraj golega ravnovesja, če so hoteli uspeti. Vse to pa se je, razvojno vzeto, dogajalo tako naglo, da so morali končno vpeljati svoja pravila, dodatek naravnim, drugače bi bil proces uravnovešanja počil po šivih. Morali so ohraniti sestavo in pobude, obenem pa spremeniti dinamiko, spremeniti formo... Kajti nekje na poti z novega obrobja te lovsko-primatske družbe proti varnemu središču uveljavljenih samcev se je prižgala rdeča svetilka..." (str. 156). Za to torej gre: nastanek incestnega tabuja je evolucijska prilagoditev, ki se je povsem enako kot vrsta drugih (pokončna hoja, velikost možganov itd.) uveljavila zaradi lastne funkcionalnosti pri zagotavljanju uravnovešenja, tega temeljnega načela naravne selekcije. Nič kulture in nič preboja h kulturi torej.

S tem pa Fox seveda zavzame več kot jasno pozicijo. Posebej v tistem sporu o "točki x", točki učlovečenja, ki tako bistveno zaznamuje celoten razvoj antropologije od njenih začetkov pa vse do danes. Če stvar povzamemo povsem shematično, gre za naslednje: problem učlovečenja predstavlja, če smemo tako reči, osrednjo "mitsko točko" konstituiranja antropološkega polja, posebej še tiste antropologije, ki si je v središču svojega zanimanja postavila proces antropogeneze. "Točka x" soupade z vrsto "nenaravnih elementov" (poseg t. i. kulture). In kljub bistveno povečanemu

znanju o procesu antropogeneze, o samem procesu prehoda pravzaprav danes ne vemo nič trdnega. Za nas je na tem mestu zanimivo seveda predvsem vprašanje o odnosu do evolucijskih zakonitosti. Glede tega problema pa v antropologiji tudi še danes ni enotnega mnenja: če eni zagovarjajo tezo o radikalni diskontinuiteti (npr. Levi-Strauss s svojo tezo o incestu kot preboju iz naravnega v družbeno "stanje"), potem drugi zagovarjajo tezo o kontinuiteti (družba in kultura predstavljata zgolj za človeško vrsto specifične oblike naravne prilagoditve; pred Foxom si je npr. z nekoliko bolj genetsko zasukano verzijo te teze svetovno slavo pridobil R. Dawkins).

Druga plat Foxove zastavitve pa zadeva, kot smo omenili, sam status incesta. Za to vprašanje pa seveda navezava na evolucijsko naravno selekcijo ni brez posledic. Fox sam nedvoumno izpostavi: "Da se tako zlahka naučimo nelagodja zaradi incesta in kategorij in se zaradi strahu pred strašnimi posledicami ali represijami, tudi ne spričo umstvene jasnovidnosti ali česar koli podobnega, marveč zato, ker smo bitja, ki so se razvila, da bi delala te reči, kajti te reči so vzorec našega razvoja; naša telesa, zavesti in družbena ravnanja so te reči - so živ, fizičen spomin nanje. Ponavljamo tisto, kar nas je naredilo; nimamo druge možnosti" (str. 225-226; podčrtala V. G. V.). S tem Fox incest vmesti v naravo človeka, tisto naravo, ki je v antropologiji običajno poimenovana kot biološka; s tem v zvezi tako govori o "dedni psihični dispoziciji" (str. 100), o tem, da "so človeška bitja torej naravno nonincestuozna" (str. 27). In čeprav bi ta narava v narekovajih dopuščala dvom, se narekovaji nanašajo na nerazloženost izvora tabuja incesta, ne pa na njegov naravni status.

Foxova zastavitev bi bila dovolj sporna že, če bi se zadeva ustavila na tej točki. Pa se ne. Fox se namreč docela zaveda, da "naturalizacija" statusa incestnega tabuja ter navezava njegovega izvora na proces uravnovešanja povlečeta za sabo vrsto posledic. In Foxovi analizi gre vsekakor šteti v dobro, da se tem posledicam, kljub njegovi nedvomni spornosti, ne izogne. Ena od ključnih je npr. razumevanje družbenega sestava kot v bistvu evolucijske kategorije. Ne samo da družbeni sestav po strukturi (starejši samci, samice z otroki in mlajši, na obrobje odrinjeni samci) ustreza primatski družbeni strukturi, da je med njima torej popolna kontinuiteta, ne pa diskontinuiteta ("Naše družbe so med velikim potiskom (lova - op. V. G. V.) ostale primatske - zato so takšne še danes... - str. 156); sama družba je, enako kot incestni tabu, "naturalizirana" - v družbi živimo zato, ker je to v naši naravi ("Ta dva tipa okolja /družbeno in nedružbeno/ lahko pojmovno ločimo, vendar ne moremo nobenega od njiju ločiti od narave, ne da bi zašli v Durkheimovo dilemo. Tako morejo biti kategorije zavesti po izvoru družbene, toda to je pravi filogenetični in ne kulturno priučen ontogenetični izvir. Tako nosimo družbo v zavesti, kakor je videl Durkheim, vendar ne preprosto zato, ker bi si jo bili pridobili med socializacijo. V nas je, da z njo začnemo." - str. 220). Fox posledice povedanega seveda vračuna saj pravi: "Že slišim znani krik: Determinizem! No, seveda. Čudno - kadar se po zlitju semenčeca

in jajčeca naposled prikaže človeško bitje s povsem predvidljivimi anatomskimi in fiziološkimi lastnostmi, nihče ne zakriči, da je to determinizem. Tudi nihče ne protestira, ko se ta organizem giblje v popolnoma predvidljivem življejskem krogu, gnan od predvidljivih hormonskih sprememb; in spet ne, ko sčasoma upeša in umre. Najsi je to še tako boleče, nihče ne zakriči "determinizem". Ob tem, da to isto bitje razvija predvidljivo ravnanje in naselbine takšnih bitij razvijajo spoznavne, species - specifične družbe, pa zavlada - smem uporabiti ta izraz? - nagonska groza" (str. 226).

Foxova antropološka pozicija je s povedanim, vsaj zdi se tako, dovolj ilustrativno osvetljena. Zato bi na tem mestu dodali zgolj še dve kratki repliki, povezani s Foxovo zastavitvijo družbenega. Kot prvo, je Fox seveda, kljub navedenim izhodiščem, zelo daleč od tega, da bi iz povedanega potegnil sklep o zgolj eni "naravni" družbeni ureditvi ipd. Prav nasprotno - njegovo pojmovanje zavezanosti družbenega naravni selekciji (in to velja tudi za druge kategorije, kot npr. za incestni tabu, zavest ipd.) sledi drugačnemu načelu, namreč: "Veliko izmičnic imamo - vendar konec koncev nobene. To je nekakšna svoboda, in sicer kar velikodušna. Lahko eksperimentiramo s svojimi mejami... Dokler temeljnega vzorca ne raztegnemo čez mero, moremo živeti skoraj s čemerkoli - naša sposobnost za to je zares strašna". Prostora za razlike torej na pretek. Mu pa navedena zastavitev nudi - in to je že druga replika - možnost razpoznavanja univerzalij. V družbenem sestavu je to konkretno triadna sestava (odrasli samci, samice z otroki, mlajši samci), za katero postulira univerzalno veljavnost (in to na osnovi tako antropološkega gradiva kot tudi npr. Ariésovih Stoletij otroštva).

Za konec izpostavimo še dve opombi, ki se tičeta Foxovega postopka dokazovanja. Zanimivi sta tudi zato, ker sta v antropološkem načinu argumentiranja že skoraj neprizivno sprejeti. Najprej gre za dokazovalni postopek s pomočjo primatov (posebej poglavje Opičja uganka). Fox se namreč na diahronični osi nasloni na primere primatov po principu da današnje opice - kljub nekaterim omejitvam - v bistvu ponazarjajo stanje našega še neučlovečenega prednika (Ogledamo si lahko bratrance primata, da nam bodo povedali, kako je bilo biti primat brez vseh teh stvari, ki jih naši predniki niso mogli imeti..." str. 103). In natančno tu je napaka: današnje opice nam pač lahko povedo zgolj to, kako je biti primat po toliko in toliko tisočletjih prilagoditve, ki je divergentna našemu hipotetičnemu skupnemu predniku vsaj toliko, kot je to danes naša lastna. Če tisočletij prilagoditve ni mogoče preskočiti pri naši vrsti, je seveda zelo vprašljivo to isto storiti pri opicah. Predpostavka tovrstnega posega pa je po drugi strani več kot jasna: predpostavka ustavitve procesa prilagajanja. Kar pa seveda ne vzdrži argumentacije. Zato se zdi, da bi bilo treba na tem mestu pritegniti Leroi-Gourhanu, ko pravi, da je antropska "funkcijska shema prav tako daleč od sheme opic, kakor so opice daleč od teromorfov. Opice prav tako, kakor nekateri teromorfi sicer res lahko v sedečem položaju sprostijo dlani, katere palec se

lahko premakne v nasprotno lego, in zaradi polovične sprostitve lobanjskega svoda ni mogoče enačiti z medvedi ali z bobri: antropi pa lahko prav tako kakor opice sedijo in imajo dlan, katere palec se lahko premakne v nasprotno lego, vendar so zaradi dvonožnosti in popolne sprostitve lobanjskega svoda tako oddaljeni od pitekomorfov, da za zблиževanje z njimi ni prav nič več razloga kakor za to, da bi v šimpanzu videli nekakšnega zelo razvitega rakuna. "(Gib in beseda I, str. 74; podčrtala V. G. V.). V to zanko Fox seveda pade.

Druga zanka, v katero Fox pade, pa je antropološko razpravljanje o univerzalijah, ki jih je, vsaj do novejšega časa, aksiomatsko pripisoval biološki opremi oz. naravi. Vendar pa danes takšno sklepanje velja za prenagljeno. Kajti kot ugotavlja Weisner: "Ena od implikacij tega pogleda na univerzalije... je ta, da vsaka nova kultura ni enkratna in da ne ponuja docela novih analiz vsakega aspekta socialnega stimuliranja v otroštvu". Kar seveda preprosto pomeni, da univerzalnih karakteristik niti posameznikov niti družb ne gre preprosto pripisovati kar biološki naravi. Konec koncev za to ne obstaja tudi nikakršna resnejša genetska evidenca, kar je ugotovljeno v vrsti novejših zadevnih razprav.

Seveda bi bilo mogoče s Foxom še in še nadaljevati. Bi pa želela na koncu izpostaviti morda celo najbolj blesteč element Rdeče svetilke incesta: gre za bibliografijo, ki je skupaj z opombami dodana ob koncu knjige (str. 253-281). Zaobsega namreč vrsto temeljnih antropoloških področij in reči moram, da se ne spomnim dela, ki bi se po tej plati Foxovi Rdeči svetilki incesta vsaj približalo, kaj šele preseгло, in ki bi ga imeli prevedenega v slovenščino.

Vesna V. Godina